

ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧИТЕЛЯ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ І ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті проаналізовані наявні психологічні й педагогічні дослідження проблеми професіоналізму. Визначені можливі шляхи формування основ професіоналізму майбутнього вчителя в процесі його професійної підготовки. Виявлено та проаналізовано компоненти педагогічного професіоналізму. Обґрунтовано, що в професійній підготовці вчителя мають переважати пошук нестандартних ситуацій, імпровізація, емоційна відкритість, гнучкість думки, багатство доцільних виховних прийомів, допустимі ризики в способах виховного впливу.

Постановка проблеми. Особистість людини-професіонала, яка пройшла достатньо тривалий період теоретичного навчання і подальшої адаптації до практичної діяльності, набула необхідного професійного досвіду, розглядається в науці як професійно обумовлена. У психологічній літературі є різні погляди на властивості особистості професіонала [1; 2]. Наприклад, Є. Ф. Зеєр у структурі особистості професіонала виділяє чотири підструктури [3]: 1) підструктуру професійно-значущих психофізіологічних властивостей (нейротизм, екстравертність, реактивність і ін.); 2) підструктуру професійно-важливих якостей; 3) підструктуру професійної компетентності; 4) підструктуру професійної спрямованості. Існують і інші наукові підходи, кожен з яких вносить свій внесок до розкриття проблеми формування особистості професіонала.

У даний час вища школа орієнтується на нове уявлення про професіонала. Він розглядається як цілісний суб'єкт, активний, вільний і відповідальний у проектуванні, здійсненні і творчому перетворенні власної діяльності. Професіонал утримує культурно-історичний контекст професійної праці. У справжньому професіоналі органічно з'єднуються особистість і майстер. У науковій літературі багато праць про формування професіоналізму в різних видах діяльності. Більшість проблем, що заважають Україні в її становленні як незалежної, економічно стабільної держави, на думку психолога М. І. Томчука, залежать від професіоналізму та моральності громадян. Під професіоналізмом науковець розуміє "систему професійно-значущих особистісних якостей, фахових знань, навичок та умінь, які можуть забезпечити успішність їхньої фахової діяльності" [4: 46].

Будь-яке суспільство, що розвивається, пред'являє адекватні цілям свого соціального розвитку вимоги до фахівців у галузі освіти. Сьогодні все більш очевидним стає, що традиційна школа не виправдовує сподівань сучасного суспільства, оскільки значна частина знань, які освоюються дітьми в сучасній школі, була здобута людством кілька сотень років тому. Основним же недоліком традиційної системи освіти є те, що учні не хочуть вчитися, у них не формується ціннісне ставлення до освіти.

Щоб відповідати вимогам суспільства, школа має змінитися, а двигуном її змін є вчитель, який зобов'язаний встигнути зреагувати на чинники оновлення. Зміни в науці, культурі, політиці й економіці диктують необхідність змін у професійній освіті, на яку покладено відповідальність за підготовку висококваліфікованих кадрів. Проте практика показує, що наша освіта, культура й суспільство загалом на даний час відчувають дефіцит духовності, моральності і глибини професіоналізму в усіх галузях.

Мета статті – проаналізувати наявні дослідження проблеми професіоналізму й намітити можливі шляхи його формування в майбутнього вчителя.

Аналіз наявних досліджень проблеми. Під професіоналізмом зазвичай розуміється особлива властивість людей систематично, ефективно і надійно виконувати складну діяльність в найрізноманітніших умовах. У понятті **професіоналізм** відображається такий ступінь оволодіння людиною психологічною структурою професійної діяльності, який відповідає стандартам і об'єктивним вимогам, що існують в суспільстві. Для набуття професіоналізму необхідні відповідні здібності, бажання і характер, готовність постійно вчитися й удосконалювати свою майстерність.

Особливо в цьому напрямі заслуговує на увагу наукова робота А. К. Маркової "Психологія професіоналізму" [5], в якій найповніше і всесторонньо розглянуто цілісне системне розуміння професіоналізму, виділені складові професіоналізму – його мотиваційна та операційна сфери, намічені критерії, рівні, етапи, ступені просування працівника до професіоналізму, визначені чинники, що сприяють чи перешкоджають професійному зростанню.

Найбільш вдалим вважаємо визначення професіонала, дане російською дослідницею А. К. Марковою [5: 254]. Професіоналом, на її думку, можна вважати людину, яка оволоділа нормами професійної діяльності, професійного спілкування і здійснює їх на високому рівні, добиваючись професійної

майстерності, дотримуючись професійної етики, слідуючи професійним ціннісним орієнтаціям; яка змінює і розвиває свою особистість і індивідуальність засобами професії; яка прагне внести творчий внесок до професії, збагачуючи досвід професії; яка прагне і вміє викликати інтерес суспільства до результатів своєї професійної діяльності, сприяє підвищенню ваги і престижу своєї професії в суспільстві, гнучко враховує нові запити суспільства до професії.

Професіоналізм, на думку російської дослідниці Н. В. Кузьміної, характеризується наявністю у фахівця знань, умінь і навичок, що дозволяють йому здійснювати свою діяльність на рівні сучасних вимог науки і техніки. Оскільки будь-яка діяльність є вирішення незліченної низки завдань, професіоналізм у ній виявляється, насамперед, в умінні бачити завдання, їх формулювати, застосувати методологію і методи спеціальних наук для постановки діагнозу і прогнозу у вирішенні завдань, оцінювати і вибирати методи найбільш відповідні для їх вирішення. Найбільш важливим показником якості підготовки фахівця у ВНЗ є професіоналізм у вирішенні спеціальних завдань, тобто в області інтелектуальної діяльності і творчості (професійній евристиці) [6: 49].

Для з'ясування особливостей проявів професіоналізму вчителя, який працює в сучасному суспільстві, цінними є дисертаційні дослідження російських науковців (В. В. Буткевич [7], Т. А. Венедиктова [8], Н. Є. Костильова [9], І. І. Проданов [10]). Професіоналізмом, на думку В. В. Буткевича, є віддзеркалення вимог професії в особистості й діяльності фахівця, в способах не лише формування і вирішення професійних завдань, а й у способах аналізу результатів від знайденого рішення, самодіагностики причин, що призвели до тих або інших результатів, здібності до саморозвитку і самокорекції діяльності. Як стійка властивість особистості й діяльності, професіоналізм, закладається в процесі загальної і професійної освіти (на відміну від майстерності, яка може бути накопичена в досвіді і наслідуванні) [7: 261].

Професіоналізм, а особливо педагогічний, пов'язаний, насамперед, з високим рівнем самореалізації індивідуальних особливостей, з індивідуальним почерком, індивідуальним стилем діяльності. Щоб сформувати педагога професіонала, необхідно сформувати індивідуальний стиль, який є системою індивідуально-своєрідних прийомів, що забезпечують успішне виконання вчителем його діяльності [9: 33].

Професіоналізм педагога має свої особливості, він тісно пов'язаний з педагогічною творчістю. Професіоналізм педагога як творчий процес, на думку Т. І. Суценко, є особливим видом буття, що несхожий на всі інші. Він створює дещо досконале в собі і досягає в творчості лише власної відповідальності. Феномен професіоналізму вчителя полягає в тому, що педагог удосконалює себе, торкаючись внутрішнього світу своїх учнів. Намагаючись сприяти розвитку тих, кого навчає, вчитель розвивається сам як особистість. Особливістю професіоналізму педагога як творчої особистості є те, що безліч унікальних життєвих ситуацій і проблем він розв'язує, завдячуючи своїм унікальним творчим якостям вихователя [11: 241].

Професіоналізм педагогічної діяльності полягає в тому, що педагог володіє мистецтвом формувати в учнів готовність до продуктивного вирішення завдань у подальшій системі засобами свого предмету [8: 40]. Основне завдання педагога – це підвищення особистісного статусу кожної дитини в колективі; створення реальних умов для повноцінного її самовираження, розвитку найкращих особистісних характеристик і можливостей; затребуваність дитячої ініціативи і творчості.

Дослідження феноменології професіоналізму вчителя показує, що, з одного боку, педагогічний професіоналізм – це соціально-педагогічне явище, що представляє складну, багатогранну і багатоаспектну характеристику діяльності педагога, яка відповідає замовленню суспільства і націлена на підготовку вчителя-професіонала. З іншого боку, професіоналізм учителя – це якісна характеристика, що включає сукупність фундаментальних інтегрованих знань, узагальнених умінь і педагогічних здібностей, його особистісних і професійно важливих якостей, культуру і майстерність учителя, готовність до постійного самовдосконалення.

Нині потрібне системне осмислення професіоналізму педагога ХХІ ст., щоб об'єктивно оцінити його місце в українському суспільстві на рубежі тисячоліть, виявити ступінь його готовності до модернізації системи освіти. Це осмислення на основі інтеграції філософських, соціологічних і психолого-педагогічних методів вивчення педагогів як специфічної соціально-професійної групи дозволить виявити зацікавленість соціуму в підтримці і розвитку педагогічного професіоналізму як умови прориву в майбутнє, завдяки вільній діяльності педагога-професіонала.

Ми розуміємо професіоналізм учителя як високий рівень його психолого-педагогічних і науково-предметних знань і умінь у поєднанні з відповідною культурно-етичною зовнішністю, що забезпечує на практиці соціально затребувану підготовку підростаючого покоління до життя. Вчитель-професіонал – це фахівець, який оволодів високим рівнем професійної діяльності, свідомо змінює і розвиває себе в процесі праці, вносить свій індивідуальний творчий внесок до професії, стимулює в суспільстві інтерес до результатів своєї роботи.

Отже, аналіз наявних у педагогічній науці визначень показує, що поняття професіоналізму вчителя не обмежується характеристиками висококваліфікованої праці; це ще й особливий світогляд людини. Професіоналізмом є інтеграційна властивість особистості педагога, що відображає унікальний для кожного педагога взаємозв'язок і змістове наповнення компонентів, що входять до складу даної властивості – професійної компетентності, моральності, ініціативи і майстерності [10: 13].

Ми повністю погоджуємось із Є. А. Клімовим, який вважає необхідним розглядати професіоналізм не лише як високий рівень знань, умінь і результатів людини в певній галузі діяльності, а і як певну системну організацію його психіки [2]. Більш того, ми виходимо з розуміння, що професіоналізм не зводиться до сукупності ознак, він є деякою системною властивістю особистості (системою певним чином організованих компонентів). Професіоналізм педагога розглядається нами як система ціннісно-цільових, когнітивних домінант, що виявляються в креативній модифікації творчого освітньо-виховного середовища. Рефлексія складових професіоналізму здійснюється через діалектичну єдність онтологічної (осмислює буття особистості педагога в динамічному соціокультурному освітньому середовищі), гносеологічної (складова дослідження зорієнтована на рефлексію філософських, соціальних, екологічних, психолого-педагогічних проблем професіоналізму педагога, визначення предметного поля окреслених напрямків), аксіологічної (духовно-ціннісні аспекти особистісного виміру професіоналізму і цілепокладання, норми, пріоритетні орієнтири та смисли особистості педагога), праксеологічної (аналізує методичні аспекти професіоналізму як соціокультурного феномену) підсистем.

Педагогічний професіоналізм представляє собою характеристику різноманітних взаємопов'язаних компонентів, які відображають певну освітню систему, що відповідає соціальному замовленню суспільства. Педагогічний професіоналізм, як свідчать численні дослідження, складається з трьох блоків: загальнокультурного; психолого-педагогічного; предметно-технологічного.

Аналіз психологічних і педагогічних досліджень дозволяє віднести до компонентів педагогічного професіоналізму такі:

- рівень загальної культури;
- психолого-педагогічна компетентність;
- володіння змістом предмета й педагогічними технологіями;
- здібності до цілепокладання та їх досягнення;
- здібності до педагогічної рефлексії;
- здібності до здійснення інноваційної діяльності в сфері освіти.

Проте, на нашу думку, не варто забувати, що професіоналізм учителя включає в себе й низку його особистісних якостей. Моральні аспекти спілкування вчителя з учнями мають величезне значення не лише у виховній діяльності, а й у засвоєнні навчальних предметів. Практикою доведено, що у формуванні пізнавального інтересу до предмету важливе значення мають особистість учителя, його поведінка, його ставлення до учнів.

Мовна майстерність учителя, вміння працювати з інформацією, які нині називаємо комунікативною та інформаційною культурою відповідно, також є важливими складовими професіоналізму вчителя. Крім того, професіоналізм учителя полягає не стільки в якісному викладі предметного матеріалу, скільки у вивченні особистості учня як індивідуальності під час засвоєння ними програмного матеріалу. З огляду на складність професійної діяльності в сучасних стресогенних умовах особливу увагу варто приділяти й розвитку в учителя прийомів психологічного розвантаження й психологічного самозахисту.

Висновок. Усі визначені науковцями складові професіоналізму необхідно формувати в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя. Сформувати професіоналізм учителя можна, на думку Т.І. Сущенко, на багатій освітній базі, вищому ступені оригінальності, самобутності творчого самовираження в навчально-виховному процесі [11: 244]. Тому в професійній підготовці вчителя мають переважати пошук нестандартних ситуацій, імпровізація, емоційна відкритість, гнучкість думки, багатство доцільних виховних прийомів, допустимі ризики в способах виховного впливу.

Основним чинником досягнення професіоналізму вчителя має стати процес самовдосконалення. Професіоналізм дозволяє педагогові, досягнувши стану свідомості, почати рух до стану усвідомленості, тобто до накопичення конкретних знань і збагнення суті професії, а у фіналі зробити перехід у стан умілості, здійсненності того, що осмислено й усвідомлено. Професіоналізм учителя не може бути раз і назавжди досягнутою висотою. Він виявляється кожного разу в конкретному місці і часі, в процесі спілкування, будучи міжособистісною властивістю, тому підлягає неперервному становленню. Професіоналом можна стати лише в тій справі, яка сприяє розкриттю індивідуального життєвого сенсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : [учеб. пособие для вузов] / В. А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
2. Климов Е. А. Пути в профессионализм (Психологический анализ) : [учеб. пособие] / Е. А. Климов. – М. : Московский психолого-социальный институт ; Флинта, 2003. – 320 с.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессий : [учеб. пособие для студентов вузов] / Э. Ф. Зеер. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.
4. Томчук М. І. Проблеми формування професіоналізму та моральності молоді в сучасних умовах / М. І. Томчук, С. М. Томчук // Нові технології навчання : збірник наукових праць. Духовно-моральне виховання і професіоналізм особистості в сучасних умовах. – Спец. випуск № 58. Частина 1 : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ-Вінниця, 2009. – С. 46–50.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд "Знание", 1996. – 312 с.
6. Кузьмина Н. В. Проблемы профессиональной подготовки специалистов в вузах / Н. В. Кузьмина ; [под ред. Н. В. Кузьминой] // Проблемы отбора и профессиональной подготовки специалистов в вузах. – Л., 1970. – С. 47–61.
7. Буткевич В. В. Формирование личности учителя в теории и практике педагогического образования (1960-1990 гг.) : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.08 / В. В. Буткевич. – М., 1994. – 341 с.
8. Венедиктова Т. А. Индивидуализация повышения квалификации педагогических кадров в профессиональном лице : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Т. А. Венедиктова. – М., 1998. – 173 с.
9. Костылева Н. Е. Психолого-педагогические условия эффективности управления развитием профессиональной компетентности учителя в процессе гуманизации и демократизации школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Н. Е. Костылева. – Казань, 1997. – 252 с.
10. Проданов И. И. Теория и практика управления развитием профессионализма учителя в региональной инновационной системе образования : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. пед. наук : спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / И. И. Проданов. – СПб., 1998. – 34 с.
11. Сущенко Т. И. Педагогическое творчество – важнейший показатель профессионализма учителей и преподавателей высшей школы / Т. И. Сущенко // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / за ред. Л. Л. Товажнянського, О. Г. Романовського. – Вип. 27 (31) : в 3-х ч. – Ч. 1. – Харків : НТУ "ХПІ", 2010. – С. 237–245.

Матеріал надійшов до редакції 10.05. 2011 р.

Пижук Ю. М. Понятие профессионализма учителя в психологической и педагогической литературе.

В статье проанализированы имеющиеся психологические и педагогические исследования проблемы профессионализма. Определены возможные пути формирования основ профессионализма будущего учителя в процессе его профессиональной подготовки. Выявлены и проанализированы компоненты педагогического профессионализма. Обосновано, что в профессиональной подготовке учителя должны преобладать поиск нестандартных ситуаций, импровизация, эмоциональная открытость, гибкость мысли, богатство воспитательных приемов, допустимый риск воспитательного влияния.

Pyzhuk J. M. The Concept of Teachers' Professionalism in the Pedagogical and Psychological Literature.

The article analyzes the present psychological and pedagogical researches dealing with the problems of professionalism. The possible ways of forming the future teacher's professionalism bases in the process of professional preparation are determined. The components of pedagogical professionalism are revealed and analyzed. It is grounded that the teacher's professional preparation should contain the search of non-standard situations, improvisation, emotional openness, mind flexibility richness of educational methods, admissible risk of the educational influence.